

מסמך הנחיות לתכנון החצר המיטבית בגני ילדים ומעונות יום חצר המשחקים הטבעית

כתבו: יפעת גל שפייזמן, ג'ולי לוי פלד עבור תכנית "רשת הידע של Urban95 בישראל"
מרץ 2019 | אדר ב' תשע"ט

**"מה קרה לילד שדיבר אל כוכבים
שהמתיק סודות עם סביונים ושחפים
שספר כל נמש חרש ובחול נרדם -
מה קרה לו יום אחד שקם ונעלם?"**

(אהוד מנור)

מסמך זה נכתב בתמיכתה הנדיבה של קרן ברנרד ון ליר כחלק מתכנית Urban95,
תכנית בינלאומית שמפעילה הקרן במדינות שונות בעולם.

תוכן עניינים

- מבוא | 5
- רקע | 7
- מטרת המסמך | 8
- תהליך העבודה | 9
- סדנה א – טבע: חשיבות הטבע בחיי הילד | 10
- סדנה ב – משחק: חשיבות המשחק בחיי הילד | 16
- סדנה ג – חצר המשחקים הטבעית | 19
- דוגמאות לפרויקטים של חצרות משחק טבעיות במעונות יום ובגני ילדים | 23
- סיכום המסמך והמלצות | 34

מבוא

מה קורה לילדים של היום? הילד נע בתוך מבנים, בין מסכים, והקירבה הגדולה ביותר שלו לחוץ ולטבע מושגת באמצעות חצר המשחקים, שחזותה כיום מלאכותית וכוללת דשא סינתטי, מתקני פלסטיק וריחוק רב מכל יסוד טבעי. מחקרים שונים מראים כי החסכים של ילד עירוני כיום מתבטאים בבעיות קשב וריכוז, חוסר חיברות, אלימות, לחץ, דכאון, השמנה, אלרגיות ועוד סממנים שונים שהמחסור בסביבה טבעית יוצר.

מסמך זה סוקר סדנה בת שלושה מפגשים, שמטרתה הייתה לייצר את חצר המשחקים האידיאלית בגני ילדים ומעונות יום. הסדנה סקרה שני אלמנטים החסרים היום בחצרות – טבע ומשחק – שהחזרתם תיצור את החצר המומלצת. באופן זה, גם אם הילד אינו מקבל בביתו את מנת הטבע והמשחק היומית שהוא צריך, הוא יקבל אותה בגן או במעון.

רקע

חצר המשחקים בגן או במעון היא היום אחת הפינות האחרונות שבהן ילד יכול ליהנות מטבע בלתי אמצעי. החיים האורבניים אינם מזמנים הרבה טבע לחיינו ועוד פחות לחיי הילד. משחק חופשי בחוץ, שהיה בעבר חלק אינטגרלי משגרת יומו של ילד צעיר, כמעט אינו קיים ברוב המשפחות בישראל. ילדים מבליים יותר זמן בצפייה בטלוויזיה ובמשחק במשחקי מחשב מאשר בפעילות בחוץ.

חוויות הילדות של מגע ישיר וספונטני בחוץ ובטבע הולכות ונעלמות. בספרו הילד האחרון ביער כינה ריצ'רד לוב את התופעה הזאת "NDD - Nature Deficit Disorder", והפנה את תשומת לבנו להשפעות ההתפתחותיות המשמעותיות של תופעה זו על ילדינו.

היתרונות של החיבור לטבע מתועדים היטב במחקרים ובפרסומים מדעיים רבים. המחקרים מראים כי הבריאות הפיזית, הנפשית והקוגניטיבית² מושפעת באופן חיובי כאשר לילדים יש מגע יומיומי עם הטבע ואפשרות למשחק חופשי. עוד נמצא כי המשחק והחקר בטבע הם חלק מהותי משפתו של הילד וצורך בסיסי שלו, וכי הם בעלי חשיבות רבה להתפתחותו האינטלקטואלית,³ היצירתית,⁴ הרגשית, החברתית⁵ והרוחנית.

בעידן שלנו רוב הפעוטות והילדים נמצאים במסגרות הטיפול והחינוך שעות ארוכות, לעתים שמונה עד עשר ביום, ולילדים רבים המעון והגן הם כמעט המקום היחיד שבו הם יכולים לשחק באופן חופשי בחוץ ולחוות מפגש ישיר עם הטבע. אולם המצב בפועל כיום הוא שרוב חצרות המוסדות אינן מאפשרות זאת. רוב החצרות הן מישוריות, וחלק נכבד שלהן מכוסה במשטחים קשיחים כגון אבנים משתלבות, בטון, משטחי בטיחות ומתקני משחק תעשייתיים וסינתטיים. כתוצאה מכך לילדים בגיל הרך

מרכז מדעי יד בנימין | תכנון: JI-think nature אדריכלות נוף

1 "Grounds for movement: green school grounds as sites for promoting physical activity", J. E. Dyment, Health Education Research, Volume 23, Issue 6, 1 December 2008, Pages 952–962

2 AT HOME WITH NATURE Effects of "Greenness" on Children's Cognitive Functionin, Environment and behavior, Nov.2000

3

4 Playing with Nature: Supporting Preschoolers' Creativity in Natural Outdoor Classrooms, Christine Kiewra, Ellen Veselack, 2016

5 Effects of Outdoor Education Programs for Children in California, American Institutes for Research, 2005

תהליך העבודה

תהליך העבודה התבסס על סדרת סדנאות שנערכו במסגרת תוכנית 'רשת הידע של Urban95 בישראל'⁷ בסדנאות אלה השתתפו אנשי מקצוע ממחלקות החינוך, הגיל הרך, מבני ציבור, אדריכלות ותכנון עיר ממספר רשויות מקומיות. כן השתתפו נציגי האגף למעונות יום ומשפחתונים במשרד הרווחה, נציגי ארגון 'בטרם' וכן המפקחת הארצית של ארגון נעמת. בסדנה הראשונה סקרנו את נושא 'הטבע', בשנייה התמקדנו בנושא 'המשחק', ובשלישית, שגם הייתה המסכמת, עסקנו בשילוב שבין 'טבע' ו'משחק' ליצירת חצר משחקים טבעית.

סדנאות הלכה למעשה

סדנת עבודה ראשונה

⁷ תוכנית "רשת הידע של Urban95 בישראל" בהובלת הקליניקה האורבנית באוניברסיטה העברית ובתמיכת קרן ברנרד ון ליר, נועדה לקדם תכנון עירוני המותאם לילדים בגיל הרך. היא חלק מתוכנית בינלאומית של הקרן הפועלת כעשר מדינות ברחבי העולם, ומציעה ידע מקצועי ומומחיות לליווי תהליכי פיתוח והטמעה של תכנון עירוני לגיל הרך.

מטרת המסמך

מטרת המסמך היא לגבש הנחיות לתכנון חצר הגן והמעון כחצר עשירה מבחינה פדגוגית והתפתחותית. המסמך מציג בעיקר את הפן הפיזי, אינו מתמקד בפן הפדגוגי, ומסתמך על מחקרים ומסמכים שהוציא משרד החינוך ובעיקר על החוברת 'גן הילדים - סביבה והשראה ומה שביניהן' (משרד החינוך, המינהל הפדגוגי, אגף א' לחינוך קדם יסודי), בחוברת זו יש התייחסות מקיפה לכל הצרכים הפדגוגיים של הילד. כאן נציג את הפן המעשי התכנוני, כלומר את האופן שבו נוציא לפועל את רעיון החצר הטבעית: כיצד אפשר לבנותה? כיצד היא יכולה לשרת את הצרכים הפדגוגיים של הילד? אילו עקרונות תכנון ינחו אותנו בתהליך? המסמך מציע חשיבה נופית חדשה בנושא החצר, חצר שתקנה חוויות והתנסויות עשירות, מאפשרות, מאתגרות ויצירתיות בסביבה טבעית.

הערה: בשימוש בהנחיות יש להפעיל שיקול דעת ולבצע את ההתאמה הנדרשת מבחינת קנה המידה האנושי, היכולות הפיזיות והקוגניטיביות של הגיל המדובר, ונתוני החצר.

במסמך הנוכחי מפורטות הנחיות המהוות תוספת על התקנים וההנחיות המקצועיות הסטנדרטיות הנדרשות לפי החוק ולפי הרשויות הרלוונטיות.

⁶ הערכת מרחבי משחק מנקודת מבט של התפתחות הילד/ה, הקליניקה האורבנית באוניברסיטה העברית וקרן ברנרד ון ליר

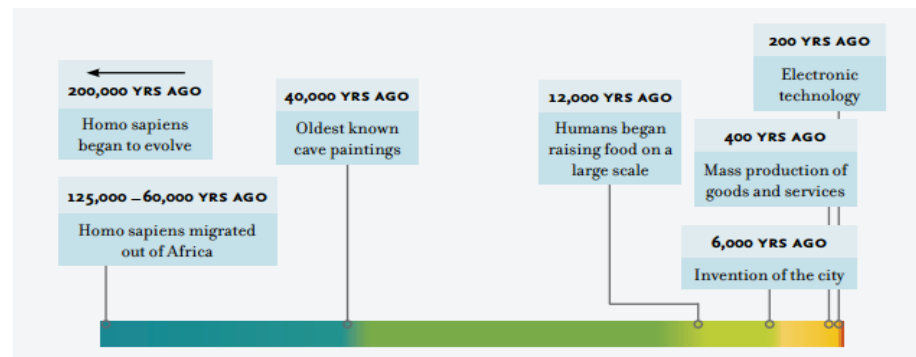

סדנה א | טבע: חשיבות הטבע בחיי הילד

במהלך ההיסטוריה האנושית היה האדם קרוב לטבע. הוא חי בו, ניזון ממנו, השתמש בו לצרכיו השונים אך בעיקר כיבד אותו וראה בו מארג שלם ורחב יותר, שהוא עצמו חלק ממנו. אנו נמצאים בתקופה שבה הולכות ומתמעטות ההזדמנויות שבהן ילדים יכולים להכיר טבע אמיתי ולהתחבר אליו ברמה הרגשית. החשש הוא כי ההיכרות של ילדים עם הטבע תהיה רק דרך חור העדשה, כלומר באמצעות צילומים וסרטים המתעדים את הטבע, או דרך חזיונות אפוקליפטיים על קריסת הסביבה, חזיונות שהם נחשפים אליהם כמעט יום יום. אם לא נגדל ילדים שיאהבו ויכבדו את הטבע ויבינו את מקום האדם בסביבה, לא יהיו לנו בדור הבא שומרים שיגנו על ביתנו.

ביופיליה (Biophilia) היא הנטייה האנושית הטבועה בנו להיות חלק מהטבע. זוהי נטייה שאפילו בעולם המודרני ממשיכה להיות קריטית לבריאות הפיזית והנפשית ולרווחה הגופנית, הנפשית והחברתית של האדם. באיור שלהלן מתוארת התפתחות האדם יחסית לתהליך השינוי במרחב מחייתו. הוא ממחיש את הפער בין קצב ההתפתחות הביולוגית אבולוציונית של ההומו סאפיינס ובין קצב השינוי במרחב הפיזי שבו הוא חי. במהלך הסדנה סקרנו מספר רב של מחקרים, והצגנו את ההשפעות העמוקות והמגוונות שיש לטבע, או למחסור בטבע, על האדם ובמיוחד על הילד. סקרנו למשל את מחקרו החלוצי של אולריך בדבר השפעות המבט לנוף על קצב ההחלמה של חולים,⁸ ואת מחקרו של בראון בדבר השפעות חיוביות של נוף ומבטים על מצב בריאותם של חולי נפש.⁹ סקרנו את ההשפעה שיש לטבע על מערכת החיסון של ילדים ואת חשיבות החשיפה לחיידקים טובים. הצגנו מחקר בדבר השפעה של מקום מגורים "ירוק" לעומת "אפור" על היכולות הקוגניטיביות של ילדים.¹⁰ הצגנו מחקר על הורדת רמות הלחץ אצל ילדים עירוניים¹¹ ועוד... לבסוף סקרנו את עבודתו של ארגון Terrain Bright Green בנושא תכנון ועיצוב ביופילי,¹² ועל בסיס סקירה זו הראינו כיצד יכול וצריך להשפיע הטבע על תכנון מרחב החצר והגן.

-
- 8 View through a window may influence recovery, Ulrich, Science, 224(4647), 1984
- 9 Viewing Nature Scenes Positively Affects Recovery of Autonomic Function Following Acute-Mental Stress, Daniel K, Brown, School of Biological Sciences, University of Essex, Colchester, 2013
- 10 Children's Cognitive Functions מתוך M.Wells Nancy, 2000
- 11 Nature buffering hypothesis, Jose A. Corraliza, Silvia Collado & Lisbeth Bethelmy
- 12 Biophilic Design: The Theory, Science and Practice of Bringing Buildings to Life, Terrapin Bright Green, Stephen R. Kellert, Elizabeth F. Calabrese, 2013

מקור: Keller & Calabrese, n.d

חשיבות החשיפה לטבע
היא ברמה היומיומית.
פירמידת החשיפה לטבע
מקור: <http://whattherapy.com>

עקרונות תכנון

- **קשר ישיר עם הטבע** – לילד יש צורך יומיומי לשהות בסביבה טבעית, לראות אותה ולחוש אותה. החצר תאפשר פינות טבעיות שבהן ילד יוכל לגעת בטבע, לחוות טבע, וכן להביט מתוך הגן בשטח הטבעי שמחוץ לו.
- **טופוגרפיה ומבטים** – כדי שהילד ילמד ויפתח ראייה מרחבית, עליו לעלות לפעמים לגובה ולרדת לאזורים נמוכים. לכן נשתדל לייצר בחצר גבעות של אדמה או דשא וצמחייה וכן אזורי נחל או תעלות, שבהם יוכלו הילדים לשהות. העיצוב התלת־ממדי יתאם ככל האפשר את פני הקרקע. זווית השיפוע והגובה יהיו תלויים בגיל המשתמשים;
- **גירויים משתנים** – שימוש בהשתנות שבטבע כדי ללמד ילד על עונתיות ושינוי וליצור אצלו פליאה. נשתמש בעצים נשירים, צמחים נעים ברוח, פריחות, לבלוב וקמילה, צמחיה מושכת בעלי חיים ובאלמנטים מפתיעים כגון אש, מים ושינויי תאורה טבעית;
- **שימוש באלמנטים מעוררי חושים** – שימוש בצמחייה ואדמה פורייה אותם ניתן למולל ולהריח עבור חוש המישוש והריח, צמחים, עץ, מסלע, מים וטקסטורות חומריות אחרות עבור חוש המישוש, רוח בעלים, ציוץ ציפורים ותנועה של מים עבור חוש השמיעה, שיחי פרי וערוגות ירק עבור חוש הטעם וכדומה.

- **מיקרו-אקלים משתנה** - יצירת חללים בעלי טמפרטורה שונה - אזורים ומשטחים שמשיים, מוארים וחמימים ואחרים מוצלים, חשוכים וקרירים;
- **שימוש באור וצל** - שימוש בעצים ופרגולות ליצירת שינויים באור וצל;
- **שימוש במים** - הפעילות האהובה ביותר על הילד היא מגע ומשחק עם מים. מים הם מעוררי חושים ומגרים לחקירה ומשחק: צליל הפכפוך של המים, המראה שלהם, וההפתעה שהם יוצרים, הטמפרטורה, החומר ועוד. באקלים הישראלי הכנסת אלמנט מים לחצר היא תרומה משמעותית לתכנון חצר טובה;
- **מערכות טבעיות** - שימוש בפריחות, פירות ועלי שלכת יחבר את הילד למחזוריות שסביבו;
- **צורות ותבניות מהטבע** - שימוש בצורות ובתכונות צורניות השאובות ממופעים בטבע כדוגמת ספירלות, חזרתיות, פרקטלים, צבעי אדמה וירוק על גווניו וכדומה והכנסתם לפנים המבנה ולחצר ייצרו תחושה זורמת ונעימה;
- **שימוש בחומרים טבעיים** - שימוש בסלעים, אדמה, חול, מים, צמחייה ועץ. כל אלה ייצרו אווירה תואמת ונעימה לילד. הוא ילמד להכיר את התחושה של חומרים מהטבע;

- **מורכבות וסדר** - נרצה שבחצר יהיו אזורים בהירים וברורים לעומת אזורים שבהם ישלוט אי סדר, על מנת שילד יוכל לחוות גם טבע פראי וגם טבע מאורגן;
- **מקומות לעצמי ולמסתור** - חשוב לאפשר לילדים מקום להסתתר בו, מקום שילד יוכל למצוא בו את ה'אני עצמי', לחוות פרטיות, וגם להתייחד בקבוצה חברתית קטנה. המקום הזה לא חייב להיות צדדי או שולי, אבל הוא חייב להיות כזה שאפשר לפרוש אליו. הוא צריך לאפשר שקט.
- **מסתורין** - ילד אוהב מסתורין, הוא מחפש אותו. החצר צריכה להתגלות לו כל פעם מחדש, ולייצר עניין חוזר ושונה;
- **סיכון** - חצר המשחקים הטבעית אינה חפה מכל מכשול. היא צריכה לזמן לילד סיכון מחושב, מקומות לבחון, לאתגר ולאמן את עצמו במרחב מפוקח במיומנויות כישורי חיים שונות כגון שיווי משקל, אחריות וביטחון עצמי.

עקרונות תכנון נוף ביופילי בחצר | מקור: JI-think nature | אדריכלות נוף

סדנה ב | משחק: חשיבות המשחק בחיי הילד

לפני שנים אחדות נוסף לאמנת הילד של האיחוד האירופאי UNICEF סעיף 31, העוסק בזכותו של הילד למשחק ומדגיש אותה.¹³ משחק חופשי הוא אחד הדברים שהולכים ונעלמים מחייו של הילד המודרני. המשחק הולך ונעשה יותר מודרך, יותר מהנע ויותר תחרותי. שנות הפעוטות והגן הן גיל קריטי להתפתחות יכולת הדמיון והיצירתיות של הילד, ואלה תלויים הרבה בזמן המשחק החופשי שהוא מקבל. כיום יש אינספור גורמים המתערבים במשחקו החופשי של הילד ופוגעים בו: מעורבות הורית רבה או מועטה מדי, היעדר זמן ארוך ובלתי מופרע למשחק טבעי וגמיש, דומיננטיות עצומה של שימוש במשחקי מחשב ודיגיטציה, דגש גבוה על בטיחות ונגישות, שהות בתוך בתים ולא בחוץ ועוד. במצב זה אין בילדים שום רוח מסתורין, אין אתגר, יש עצלנות, כבדות ופינוק, יש סטריליות של הילד או הוריו, ועוד ועוד.

עולם המשחק מתחלק על פי חלוקות שונות לשלושה סוגים עיקריים: משחק פיזי, משחק סוציו־דרמטי ומשחק חושי (ראה גם איור בעמוד 18). מומלץ כי מכל קבוצה יהיו לפחות שני מרכיבים.

המשחק הפיזי – יכול משחק המשלב פעילויות של נדנוד, תלייה, גלישה, טיפוס, זחילה ושיווי משקל. פעילויות אלו קיימות בחלקן גם בחצר רגילה, אך אינן מספיקות להתפתחות התקינה של הילד ואינן מוגשות בצורה מספיק מעניינת שתגרום לילד לחזור עליהן בתדירות יומיומית.

¹³ <http://ipaworld.org/childs-right-to-play/uncrc-article-31/un-convention-on-the-rights-of-the-child-1/>

המשחק הסוציו־דרמטי – יכול משחקים של מיומנויות חיים, כגון מסעדה, מטבח, בית תה, ויכיל גני דמיון כגון כפר פיות, גני דינוזאורים, מסלולי משאיות וכדומה. כן יהיו בו משחקי תכנון ובנייה מותאמי גיל, בעיקר בשימוש בחלקים חופשיים פתוחים, גני גרוטאות למיניהם, אזורי מחבואים, בתי כפר, בתי בובות, אוהלי טיפי, מקומות ליצירת מבנה לסיפור, וכדומה.

המשחק החושי – הוא סוג המשחק האחרון, ולרוב הוא חסר ברוב הגנים. משחק חושי יכול שימוש בחומרים ומרקמים טבעיים, כגון שביל חושי המותאם לרגליים יחפות, טיפוס על עצים, הליכה על עלים ואדמה, גינות ירק ובוסתנים, ובעיקר משחק במים ובחול. אלמנט זה הולך ונעלם לחלוטין מגנים, והוא בין החשובים והאהובים ביותר על ילדים.

סדנה ג | חצר המשחקים הטבעית

בסדנה האחרונה רוכזו כלל העקרונות שבהם עסקנו בשתי הסדנאות הקודמות, והוצגו עקרונות משלבים לתכנון הקמתה של החצר הטבעית, כמפורט להלן:

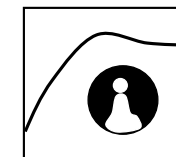
● **עקרון הביופיליה** – החצר צריכה להיות טבעית, שונה מהמרחב הבנוי העירוני הסובב. הכנסת הטבע לתוך המרחב היומיומי של הפעוט והילד. כיום החצרות אינן מעניקות חווית טבעית כלל. גם אם יש בהן עץ אחד, וקצת שיחים בשוליים, המופע הכללי שנוצר אינו טבעי. העיקרון הראשון הוא עיקרון התרשמותי – התחושה הכללית צריכה להיות של אזור טבעי;

● **בריאות וקיימות** – החצר צריכה להיות סביבה בריאה לפעוט וילד. צריך להשתמש בה רק בחומרים שאינם רעילים (להימנע משימוש בחומרים כגון גומי ודשא סינטטי, פלסטיק, חומרי ריסוס וכו'), ובחומרים הבונים את המערכת החיסונית (חשוב למשל לאפשר מגע עם אדמה). כן יש להקפיד על איוורור נאות, על קיום אפשרות למבט רחוק ועל זכויות הילדים לשמש והצללה;

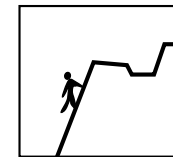
● **משחק** – חצר של גן ילדים צריכה להכיל מגוון של אפשרויות וסוגי משחק: אזור משחק פיזי חופשי, אזור משחק דמיון, אזור משחק חושי, אזור משחק כושר ואתגר, אזור משחק אינטלקטואלי;

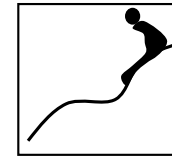
משחק פיזי

זחילה

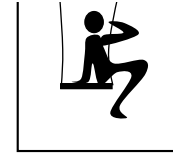
מיפוס

גלישה

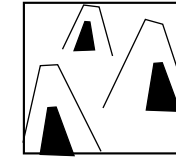

חלייה

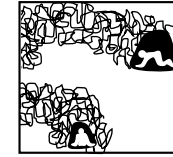

נדנוד

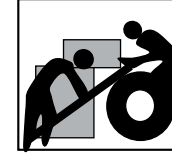
משחק סוציודרמטי

"משפחה"/כפר

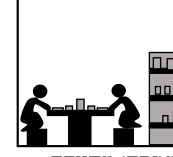
מחבואים

תכנון ובנייה

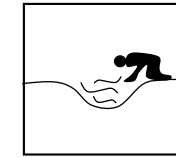

גני דמיון

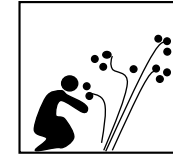

מטבח/מסעדה

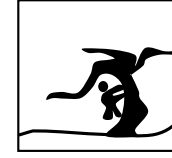
משחק חושי

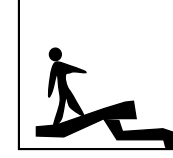
מים וחול

גינת ירק ובוסתן

מיפוס על עצים

שביל חושי

חומרים טבעיים

עקרונות תכנון המשחק בחצר | מקור: JI-think nature אדריכלות נוף

- **יצירת אתגר וסיכון מחושב** – עיצוב החצר יתמקד בפיתוח של מיומנויות וכישורי חיים דרך המשחק. היום הגנים מתוכננים כדי למנוע סיכונים, אבל המרחב של הגן צריך דווקא לעודד סיכון מחושב, למידת היכולות האישיות, תרגול, אחריות עצמית, ביטחון עצמי, עצמאות, תחושת הצלחה, הישג;
- **חיברות מול "עצמי"** – החצר צריכה לזמן פעילויות שמעודדות תרגול של עבודת צוות, שיתוף פעולה, מפגש חברתי, סבלנות, דחיית סיפוקים, הקשבה לאחר וטיפול ההתפתחות הרגשית, החברתית והתקשורתית; יחד עם זאת החצר צריכה להעניק גם פרטיות, מקום למנוחה, להקשבה לאני עצמי ולפרישה מהקבוצה;

- **נקודת המבט של הילד** – אנחנו כמבוגרים הן מבחינת קנה המידה האנושי שלנו והן מבחינת התפיסה שלנו את המרחב ואת המשחק, חייבים קודם כל "להיכנס לראש של הילד", להשתחרר, להסתכל על הדברים מנקודת המבט הפיזית והתודעתית של הילד ולהשתמש בשפתו. ילדים אינם "מבוגרים קטנים". החצר צריכה להיות מותאמת בקנה מידה לפעוט ולילד הן במרחבים והן בפרטים, ולהיות אטרקטיבית, מהנה ומעניינת לפעוט ולילד;
- **גמישות שינוי ואבולוציה** – חובה להשאיר בחצר אלמנטים שאפשר להזיז, לפרק ולשנות על פי רצון הילד. יש להקצות אזורים שבהם ניתן לבנות כל יום מחדש את התפאורה למשחק של היום. אלמנטים פריקים טבעיים במכלים וארגזים יכולים להוות אזור משחקים נפלא לפעילות לאורך השנה. ניתן לעשות שימוש בעלים, פרחים, פירות, ענפים, גזעים וכד';
- **תכנון לפי "רוח המקום"** – תכנון החצר צריך להיות מותאם לסביבתה, וליצור זהות מקומית: החצר צריכה להיות מעוגנת בהקשר הגיאוגרפי, בהקשר הסביבתי פיזי ובהקשר הקהילתי תרבותי;

אזורים בחצר הגן – כיצד ייראו?

החצר תכיל באופן אידיאלי שמונה אזורים שונים, שכל אחד מהם יספק היבט אחר עבור הילד:

- **אזור המשחק הפיזי החופשי** – יכול משטחים עם שינויים במפלסים, גבעות, מנהרות, מגלשות, דירוגים, שבהם ניתן לרוץ, לטפס, לקפוץ למעלה, למטה, מאחורי...;
- **אזור הדמיון והמשחק הסוציודרמטי** – חללים קטנים המפוזרים ברחבי החצר ומרכזים סביבם פעילות משחק תפקידים ודמיון. מבנה אחד או כמה, המשלבים אלמנטים מחיי היומיום – מטבחון, שולחנות, כלי מטבח, חלקים חופשיים לנייד וכו';
- **מוקד טבעי בעל מופע משתנה** – אזורים שהם בתי גידול של צומח וחי. יש בהם אדמה, מים, מיני צמחיה שונים והם מושכים בעלי חיים. בהם ניתן לצפות וללמוד על מעגל החיים, השתנות הטבע, חילופי העונות, מיני חי וצומח ועוד;
- **אזור כושר ואתגר** – מתקנים או אלמנטים בחצר (מקבילים, מתח, סולמות ועוד) שנועדו לחיזוק חגורת הכתפיים, שרירי הבטן וחלקים נוספים בגוף ישמשו אתגר בלתי פוסק לילד לשיפור יכולותיו;
- **סדנת חוץ כלשהי** – גינת ירק, גרייה, חממה, פינת חי, במת הופעות – אזורים שונים שמהם ניתן לבחור ואותם אפשר למקם באופן קבוע או בתדירות משתנה בגן. כל אחד מהם דורש את העזרים שלו, ומהווה אזור פעילות לקבוצה או זוגות תוך השגחה או הכוונה של חונך;
- **כיתת חוץ, למידה חיצונית בקבוצה** – מרחב לריכוז כלל הילדים לצורך הצגה, העברת שיעור או ידע, או שיחה עם כולם;
- **האזור האינטימי** – מקום לפרטיות, ביחיד או בזוג, למנוחה, להקשבה לאני עצמי ולפרישה מן הקבוצה. יש להקצות לצורך זה כמה מוקדים בחצר;
- **האזור המשתנה** – אזורים שונים וגמישים המאפשרים גילוי, חקירה וניסוי. אזורים אלו יכולו מגוון של חומרים וחלקים פריקים לבנייה – חול, מים, חלקים פריקים וכד';
- **הציר הלינארי – השביל המחבר** – מטרתו להעביר את הילד בין הפינות השונות בגן ולחבר ביניהן. השביל אינו חייב להיות נגיש אך רצוי שיהיה מחומר קשיח ויאפשר מעבר נוח לכל ילד.

דוגמאות לפרויקטים של חצרות משחק טבעיות במעונות יום ובגני ילדים

חצר המשחקים הטבעית בכלל ובתחומי מוסדות חינוך בפרט מוכרת בעשור האחרון בעולם וגם בארץ. חצרות כאלה מוקמות בארץ, אך בהיקפים מועטים וכל הנושא נמצא עדיין בחיתוליו. חצרות ובהן טבע היו בעבר בגני הקיבוצים והמושבים, וניתן למצוא גם היום פינות טבעיות וגינות ירק בחצרות רבות. גן המשחקים הטבעי המוצג במסמך זה הוא שונה. מספר הדוגמאות הקטן, אך ההולך וגדל, מהווה רק את תחילת הדרך כאמור.

נדרשת התייחסות מיוחדת לנושא מעונות היום (גילאי 0-3). לעומת גני הילדים. חצרות טבעיות לגילאים הללו אינן קיימות בארץ. מעונות היום אינם בתחום אחריותו של משרד החינוך, אלא של משרד הרווחה, וזה עדיין לא החל את תהליך השינוי בתפיסה וביישום. מטרתו של מסמך זה, היא לבחון בפעם הראשונה את הצורך בשינוי החצרות לגילאי 0-3 ואת אופן התאמת החצר הטבעית לצורכי הגיל הזה.

בבואנו לסקור גם דוגמאות מחוץ לארץ יש להביא בחשבון שני פרמטרים חשובים. האחד הוא שגם בעולם נושא החצרות הטבעיות נמצא רק בראשיתו של תהליך היישום (אף כי בשלב מתקדם יותר מאשר בארץ), והשני הוא שההשתתפות של פעוטות בגיל 0-3 במסגרות חינוך לגיל הרך שונות מאוד בין מדינות בעולם והן גם קשורות לאורך חופשת הלידה הנהוג במדינה¹⁴ ולשאלה מאיזה גיל מסגרת החינוך היא בחינם.¹⁵ אחוז ההשתתפות גם בארץ וגם במדינות אחרות עולה משמעותית בגיל 6-3 ולכן נמצא בגנים לגילאי 3-6 חצרות טבעיות רבות יותר בהשוואה למספרן במעונות יום.

14 PF2.1: Key characteristics of parental leave systems <http://www.oecd.org/els/family/database.htm>

מדיניות הגיל הרך – סקירה משווה, משרד החינוך לשכת המדען הראשי, 2015

Global Village Preschool **Miami, Florida, USA**

תכנון: מקומי

גן ילדים בשיטת רג'יו אמיליה, בפלורידה. בגן כ-50 ילדים, והוא ממוקם באחד האזורים היותר איכותיים במיאמי. בגן יש חצר משחקים טבעית המכילה גבעת טיפוס, אזורי גינון, מגלשה, בית עץ, ועוד.

דוגמאות מהעולם

Turtle Rock preschool **Irvine, California, USA**

תכנון: <https://www.naturalplaygrounds.com>

גן ילדים לגילאי חודשיים עד 6 שנים באירווין קליפורניה, ארה"ב. הגן נמצא באחד האזורים היוקרתיים ביותר במדינה. המתחם מכיל מעל 250 ילדים ב-11 כיתות גן. הוא מוקף בגן משחקים טבעי גדול, המכיל פרחים, גנים, עצים, סלעים, מים, גבעות, עמקים, קיר טיפוס מעץ, מבצר שקוע, בית עץ, גשר, מנהרת עץ ערבה ומבוך מאבן.

Emmanuel at Brighton Child Care Centre Waterloo, Ontario, USA

תכנון: <http://www.earthscapeplay.com/>

גן ילדים לגילאי 1.5 חודש עד 5 שנים באונטריו, ארצות הברית. החצר מוצלת בעצים ותיקים. התכנון שילב בין העצים גן דמיון, אזור מוזיקה, אזור אמפיתיאטרון, גינת ירק ופרחים. הילדים מעידים שהמקום האהוב עליהם ביותר הוא אזור המים והחול. עוד בחצר: גשרים וגבעות לטיפוס וגלישה.

St Hilda's ELC **Perth, Australia**

תכנון: <http://www.naturebasedplay.com.au/>

גן ילדים שהוא חלק ממתחם בית ספר לבנות. הגן משמש לגילאי 3-5 שנים, בנים ובנות. השטח כולל מתקני טיפוס, כוכים, משחקי מים וחול, סלעים.

Little Learners EDEC **White Gum Valley WA 6162, Australia**

תכנון: <http://www.naturebasedplay.com.au/>

גן ילדים לגילאי 0 עד 5 שנים. ממוקם במערב אוסטרליה ועובד לפי שיטת רג'יו אמיליה. חצר המשחקים הטבעית היא חלק מהותי מהפילוסופיה החינוכית של המקום. לבקשת הסגל העיצוב הוא טבעי ואורגני ככל האפשר, והוא מדמה טבע אמיתי. החצר כוללת משחקי מים ובוצ, אזור שיווי משקל, אזור מוזיקלי, מנהרה, מערה, צמחיה טבעית מקומית ואפילו מקום למדורה.

גני זמר, רעננה מגרש 3006

תכנון: JI-think nature אדריכלות נוף
המזמין: עיריית רעננה

בפרויקט זה התווספו שני דברים ייחודיים מעבר לנחל, לאזורי הדמיון ולגבעות: האזור המשותף. הכניסה למתחם הגנים, הפכה להיות כיתת חוץ, שבה הילדים יושבים בזמן הצגה או שיעור, מול במה קטנה. באותו אזור גם בוצע אזור מדרך חושי בו הילדים חולצים נעליהם והולכים על שביל העשוי ממספר חומרים, כמו גם מרצפות עם ספרות עליהן. בנוסף, נעשה למתחם שער קטן המיועד לילדים בלבד, ומאפשר להם להיכנס בצורה חווייתית ומשחקית לצד הכניסה הראשית למבוגרים.

דוגמאות מהארץ

גני זמר, רעננה מגרש 3004

תכנון: JI-think nature אדריכלות נוף
המזמין: עיריית רעננה

שלושה אשכולות של גנים - באחד 5 גנים, ובשניים האחרים 3 גנים בכל אחד. בכל גן חצר משחקים טבעית המכילה עושר רב של פעילויות משחק: גבעת דשא עם מגלשה וטיפוס, אזור חולי עם מתקן מתח, בית עץ ומטבחון חוץ עם שולחן וכסאות, נחל וגשר, גינת ירק ותבלינים וצמחיית בוסתן. אשכול הגנים הראשון והשני כבר הוקמו, והאשכול השלישי ייבנה במהלך שנת 2019.

מרכז העשרה מדעי, יד בנימין

תכנון: JI-think nature אדריכלות נוף
המזמין: מועצה אזורית נחל שורק

מרכז המשרת את גני הילדים מכל האזור ומציע פעילויות מחקר ולמידה. לצד פעילות פנים ענפה ומרתקת, נבנתה חצר המשלימה את פעילות החקר הטבעית. בחצר גבעה ענקית ועליה דרכי טיפוס שונות. בראש הגבעה תצפית. בתחתיתה מנהרה, שלצדה עובר נחל עם משאבת מים, הנשפך לתוך בריכת נוי עם דגים. לצד הנחל אזור חולי עם בית עץ, שולחן, מטבחון ואפשרות למשחקי דמיון רבים. המתחם כולו מוקף בשביל חושי. לצד המתחם הוקמו פינות נוספות להעשרה כגון: חצר מתפרקות לבנייה, נגריה, חממה וגינות ירק. בנוסף, ישנו מגרש "זהירות בדרכים" שבו הילדים נוהגים בבימבות ולומדים תעבורה.

אשכול גנים מושב בצרה

תכנון: JI-think nature אדריכלות נוף
המזמין: מועצה אזורית חוף השרון

מתחם גנים שמכיל 3 גני ילדים ואזור משותף ביניהם. הגנים תוכננו כחצר משחקים טבעית. אין בשטח חלוקה פנימית בגידור, כך שמתקבל מתחם משותף ומעניין שמאפשר לילדים, על פי בחירתם, לחוות גם אזורים שנמצאים במרחק מהגן הפרטי. לכל חצר גבעת טיפוס מדוושאת, עם בולי עץ לטיפוס ומגלשה. בראש הגבעה בית עץ עם מטבחון ושולחן, ובתחתיתה מנהרה המקשרת בין האזור המרוצף לאזור החולי. מעל הגבעה עובר גשר המחבר בין גינת בוסתן ותבלינים לבין אזור גן הדמיון.

המתחם המשותף מכיל נחל עם פעילות מים ומשאבת משחק, אמפי לאירועים והתכנסויות קהילתיות מעץ, ומתחם מוסיקלי לילדים. כמו כן ישנה חצר ירקות גדולה מאחור שנועדה לעבודה קהילתית משותפת.

כיום החלק המשותף והגן השלישי נמצאים בבנייה וצפויים להסתיים בתחילת 2019. שאר הגנים כבר פעילים.

סיכום המסמך והמלצות

מסמך זה נועד לשמש יריית פתיחה לתהליך חשיבה של תכנון חצרות טבעיות בגני ילדים ובמעונות יום, ולעורר דיון בדבר אופן השינוי שהחצרות צריכות לעבור, ובדבר הצרכים השונים לגילים השונים. הסדנה שהתקיימה גילתה כי קיים מחסור גדול בִּטבע ובתכנון ייחודי המחשיב את הטבע ומעמיד אותו ואת המשחק במרכז החצר. יצוין עם זאת שתהליכים ברוח זו מתחילים להתרחש כיום בארץ. בזכות מסמך שנכתב בידי מינהל הפיתוח במשרד החינוך ומדבר על חצרות מוסדות חינוך באופן כללי ועל הצורך בהכלת חצר המשחקים הטבעית בתוכן, התעוררה מודעות לכך שיש צורך כזה גם בחצרות של גני הילדים ומעונות היום. המסמך הנוכחי מציג את עקרונות הבסיס של חצר המשחקים הטבעית ואת חיבורם לחצר של מעון היום וגן הילדים. עם זאת, הוא תמציתי וראשוני. להלן המלצותינו להמשך הדרך:

א. כתיבת מסמך מקיף המיועד באופן ספציפי לגיל הרך ואשר יכלול התייחסות פרטנית לתינוקות, פעוטות וילדי הגן. המסמך אמור להכיל תכנון ייעודי לגילים השונים כולל סקירת כלל האלמנטים שיהיו בחצר, גודלה, אופן סידורה, והתאמתה לכל גיל. המסמך יכתב תוך שיתוף פעולה, פגישות, המלצות וליווי של משרד החינוך (אגף הפדגוגיה הקדם־יסודי, אגף הבטיחות ומינהל הפיתוח), ושל משרד הרווחה – אגף מעונות יום ומשפחתונים.

ב. הטמעת המסמך הנוכחי כחלק אינטגרלי בבנייתן ותכנון של חצרות גני ילדים וחצרות מעונות יום. המסמך יהווה כלי עבודה לתכנון חצרות העונות על צורכי הילד הרך.

ג. תהליך שיתוף ציבור – יצירת תהליך המציג את חצר המשחקים הטבעית וסוקר את שלל היבטיה, מנקודת ראותן של שלוש קבוצות האוכלוסייה הרלוונטיות: הסגל המקצועי, ההורים והילדים. תהליך זה יוכל לחשוף בפניהם ובפנינו את הציפיות, החששות והתקוות מהחצר החדשה, וכן את הבעיות המסתמנות בחצרות שכבר הוקמו.

ד. מחקר – המלצתנו היא לייצר שני מחקרים נלווים. האחד יבחן את השפעת השינוי על הילדים דרך בחינת החצרות 'לפני' ו'אחרי' והשני יהיה מחקר השוואתי אשר יבחן את התנהגות הילד, יכולותיו והתנהגותו בחצר סטנדרטית, לעומת אלה של הילד בחצר משחקים טבעית.

ליצירת קשר:

urbanclinic.huji@gmail.com

www.urbanclinic.huji.ac.il

 The Urban clinic